

COURSE: CORPORATE GOVERNANCE

LECTURE 4. CORPORATE GOVERNANCE BODIES LECTURER: XUSAINOV Sh. PhD

КОРПОРАТИВ БОШҚАРУВ – ФАНИ

4 – МАВЗУ. АКЦИЯДОРЛИК ЖАМИЯТЛАРИДА БОШҚАРУВ ОРГАНЛАРИ

МАЪРУЗАЧИ: ХУСАИНОВ Ш., и.ф.н., доцент

Маълумот учун: барча маъруза тезисларида, тақдимотларда “Корпоратив бошқарув” (муаллиф С.Элмирзаев), “Corporate Governance: Principles, Policies and Practices” (муаллиф Bob Tricker) китоблари материаллари фойдаланилган, мазкур китоблар фаннинг асосий дарсликлари дир, аммо бошқа турли манбалардан ҳам фойдаланилади.

Мавзу саволлари:

- 1. Акциядорлик жамиятлари ташкилий тузилмаси ва бошқарув органлари таркиби**
- 2. Акциядорлар умумий йиғилиши ва унинг ваколатлари**
- 3. Кузатув кенгаши ва унинг корпоратив бошқарувдаги роли**
- 4. Ижроия органи ташкилий тузилиши ва фаолият механизми**

1. Акциядорлик жамиятлари ташкилий тузилмаси ва бошқарув органлари таркиби

Акциядорлик жамиятларининг ташкилий тузилмаси ва бошқарув органлари, уларнинг таркиби ва вазифалари мазкур жамиятларнинг фаолияти ва ривожланиши учун муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистондаги акциядорлик жамиятларининг ташкилий тузилмаси, бошқарув органлари ва уларнинг фаолияти, асосан, амалдаги қонунчилик нормаларига таянган ҳолда ташкил этилади.

Ташкилий тузилманинг умумий хусусиятлари

Акциядорлик жамиятининг ташкилий тузилмаси тармоқнинг ўзига хос хусусиятлари ва компаниянинг фаолият йўналишларидан келиб чиққан ҳолда фарқланиши мумкин. Ўзбекистонда тўлиқ чет эл капиталига эга ва хорижий корпоратив бошқарув усуллари жорий этган корхоналар самарали фаолият юритмоқда. Бундай компаниялар тажрибасини чуқур ўрганиш ва таҳлил қилиш

орқали маҳаллий корхоналар учун корпоратив бошқарувнинг намунавий тузилмаларини ишлаб чиқиш ва мамлакатнинг иқтисодиёт соҳаларидаги акциядорлик жамиятлари бошқарув тизимини такомиллаштириш имкони пайдо бўлади.

Бошқарув органларининг асосий таркиби

Ўзбекистон қонунчилигига мувофиқ, акциядорлик жамиятларининг ташкилий тузилмаси қуйидаги органлардан иборат:

1. **Акциядорлар умумий йиғилиши** - Жамиятнинг олий органи ҳисобланиб, жамият уставига белгиланган тартибда қарорлар қабул қилади ва бошқарувни амалга оширади. Унда жамиятнинг асосий масалалари, шу жумладан, фойдани тақсимлаш, йирик битимларни тасдиқлаш ва бошқарув органларини сайлаш каби масалалар кўриб чиқилади.

2. **Кузатув кенгаши** - Жамиятнинг ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқади ва унинг ижросини назорат қилади. Кузатув кенгаши аъзолари жамият акциядорлари томонидан сайланади ва улар ижро органлари фаолияти устидан назорат ўрнатади.

3. **Ижроия органи** - Жамиятнинг кундалик фаолиятини амалга оширади ва унинг самарали ишлашини таъминлайди. Ижроия органи таркибига директор, молия директори ва ривожлантириш бўйича директорлар кириши мумкин.

4. **Тафтиш комиссияси** ва **Ички аудит хизмати** - Жамиятнинг молиявий ва хўжалик фаолиятини текшириб, унинг қонунийлиги ва молиявий ҳолатини назорат қилади.

Миноритар акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш

Миноритар акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида жамият ташкилий тузилмасига тўғридан-тўғри акциядорлар умумий йиғилишига бўйсунувчи **Миноритар акциядорлар қўмитасини** киритиш мумкин. Бу қўмита акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, уларнинг манфаатларини таъминлаш ва кузатув кенгаши ёки ижро органи қарорларига таъсир ўтказиш мақсадида ташкил этилади.

Корпоратив бошқарув моделлари

Ривожланган мамлакатларда акциядорлик жамиятларининг ташкилий тузилмаси корпоратив бошқарув моделлари асосида шакллантирилади. Бундай моделлар тармоқ ва соҳаларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилади. Масалан, Фарб давлатларида икки даражали бошқарув тизими кенг тарқалган бўлиб, унда кузатув кенгаши ва ижро органлари алоҳида фаолият юритади. Японияда эса корпоратив бошқарувда кенг кўламли маслаҳат кенгашлари муҳим ўрин тутади.

Ўзбекистондаги акциядорлик жамиятларининг ташкилий тузилмаси ва бошқарув органлари халқаро тажрибаларни инобатга олган ҳолда такомиллаштириб борилади. Амалдаги қонунчиликка мувофиқ, уларнинг таркиби ва вазифалари аниқ белгилаб қўйилган бўлиб, ривожланган

мамлакатлардаги корпоратив бошқарув моделларидан олинган сабоқлар асосида ислохотлар амалга оширилмоқда.

2. Акциядорлар умумий йиғилиши ва унинг ваколатлари

Акциядорлар умумий йиғилиши — акциядорлик жамиятининг энг юқори бошқарув органи ҳисобланади. Умумий йиғилишда акциядорлар жамиятнинг асосий йўналишларини белгилайди ва стратегик қарорлар қабул қилади. Йиғилишни ўтказиш тартиби ва қабул қилинадиган қарорлар тўғрисида қонун ҳужжатларига мувофиқ иш тутилиши шарт.

Умумий йиғилишнинг ўтказилиши

Акциядорлар умумий йиғилиши ҳар йили ўтказилиши мажбурий бўлиб, йиллик умумий йиғилиш жамият уставида белгиланган муддатларда, лекин молия йили якунланганидан кейин олти ойдан кечиктирмай ўтказилиши лозим. Шу билан бирга, зарурат туғилганда, навбатдан ташқари умумий йиғилишлар ҳам чақирилиши мумкин. Барча оддий акциялар битта акциядорга тегишли бўлган акциядорлик жамиятларида эса умумий йиғилишни ўтказиш талаб қилинмайди.

Йиғилишни ўтказиш тартиби

Йиғилишни ўтказиш санаси ва тартиби, акциядорларга хабар бериш усули ҳамда йиғилишга тайёргарлик жараёнида тақдим этиладиган ахборот ва ҳужжатлар рўйхати кузатув кенгаши томонидан белгиланади. Йиғилишни кузатув кенгаши раиси ёки у қатнашмаган тақдирда кузатув кенгашининг бошқа аъзоси олиб боради.

Умумий йиғилишнинг ваколатлари

Акциядорлар умумий йиғилиши қуйидаги масалалар бўйича қарорлар қабул қилади:

- 1. Жамият уставига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш** ёки уни янги таҳрирда тасдиқлаш;
- 2. Жамиятни қайта ташкил этиш** ёки уни тугатиш, тугатувчи комиссия тайинлаш ҳамда оралиқ ва якуний тугатиш балансларини тасдиқлаш;
- 3. Жамият кузатув кенгаши ва миноритар акциядорлар қўмитасининг аъзоларини сайлаш** ва уларнинг ваколатларини муддатидан илгари тугатиш;
- 4. Жамиятнинг устав капиталини кўпайтириш ёки камайтириш;**
- 5. Акцияларни сотиб олиш ёки қайта сотиб олиш** тўғрисида қарор қабул қилиш;
- 6. Ижроия органини сайлаш ёки тайинлаш**, унинг ваколатларини муддатидан илгари тугатиш ва жамиятнинг ташкилий тузилмасини тасдиқлаш;
- 7. Тафтиш комиссияси (тафтишчи) аъзоларини сайлаш**, уларнинг ваколатларини муддатидан илгари тугатиш ва тафтиш комиссияси тўғрисидаги низомни тасдиқлаш;

8. **Жамият фойдаси ва зарарларини тақсимлаш, йиллик ҳисоботни ва ривожланиш стратегиясини тасдиқлаш;**

9. **Жамият томонидан корпоратив облигациялар ва бошқа қимматли қоғозлар чиқариш тўғрисида қарор қабул қилиш;**

10. **Акцияларни майдалаш ёки йириклаштириш;**

11. **Шўъба ва тобе хўжалик жамиятлари билан боғлиқ битимларни тасдиқлаш.**

Йиллик умумий йиғилишда кузатув кенгаши ва тафтиш комиссияси (тафтишчи) аъзоларини сайлаш, ижроия органи ёки ишончли бошқарувчи билан тузилган шартномани қайта кўриб чиқиш, жамиятнинг йиллик ҳисоботини ва бошқарув органларининг жамиятни ривожлантириш стратегияси юзасидан ҳисоботларини муҳокама қилиш каби масалалар кўриб чиқилади.

Умумий йиғилиш ваколатларининг чекланганлиги

Акциядорлар умумий йиғилиши ваколат доирасига кирувчи масалалар ижроия органига топширилиши мумкин эмас. Аммо, қонунчиликка кўра, жамият устави ёки умумий йиғилиш қарори билан қуйидаги масалалар кузатув кенгаши ихтиёрига топширилиши мумкин:

- **Жамият уставига жамиятнинг устав капиталини кўпайтириш ва эълон қилинган акциялар сонини камайтириш билан боғлиқ ўзгартишлар киритиш;**

- **Акцияларни жойлаштириш нархини белгилаш;**

- **Корпоратив облигациялар ва қимматли қоғозларни чиқариш тўғрисида қарор қабул қилиш;**

- **Корпоратив облигацияларни қайта сотиб олиш тўғрисида қарор қабул қилиш;**

- **Ижроия органини ташкил қилиш, унинг раҳбарини тайинлаш ёки ваколатларини муддатидан олдин тугатиш;**

- **Ижроия органига ҳақ тўлаш ва компенсациялар миқдорларини белгилаш.**

Бу ҳужжат умумий йиғилиш ваколатлари ва у томонидан кўриб чиқиладиган масалаларни белгилаб, акциядорлик жамиятининг бошқарув органи сифатидаги ўрнини мустаҳкамлайди.

2. Кузатув кенгаши ва унинг корпоратив бошқарувдаги роли

Кузатув кенгаши акциядорлик жамиятининг умумий бошқарувини амалга оширувчи орган ҳисобланади ва у ўз фаолиятини жамият устави доирасида, қонунчиликка амал қилган ҳолда, фақат ўз ваколатлари доирасида амалга оширади. Акциядорлар умумий йиғилиши ваколатига киритилган масалалар кузатув кенгаши томонидан ҳал қилинишига йўл қўйилмайди.

Агар овоз бериш ҳуқуқига эга бўлган акциядорлар сони ўттиз кишидан кам бўлса, у ҳолда кузатув кенгаши вазифалари жамият устави асосида акциядорлар умумий йиғилиши томонидан бажарилиши мумкин. Бундай ҳолларда, жамият

устаида акциядорлар умумий йиғилишини ўтказиш масъулияти кимга ёки қайси органга юклатилганлиги кўрсатиб ўтилиши лозим.

Акциядорлар умумий йиғилишининг қарорига мувофиқ, жамият кузатув кенгаши аъзоларига ўз вазифаларини бажариш даврида ҳақ тўланиши ва/ёки кузатув кенгаши аъзоси вазифаларини бажариш билан боғлиқ харажатларнинг ўрни қопланиши мумкин. Бундай ҳақ ва тўловлар миқдори акциядорлар умумий йиғилиши қарорида белгиланади.

Давлат ташкилотлари раҳбарлари ёки уларнинг ўринбосарлари бўлган кузатув кенгаши аъзоларига бир чорак давомида тўланадиган ҳақ меҳнатга ҳақ тўлаш миқдорининг 17,6 бараваридан ошмаслиги керак.

Кузатув кенгашининг ваколат доирасига қўйидагилар киради:

- Жамиятнинг устувор йўналишларини белгилаш ва жамиятни ривожлантириш стратегиясига эришиш бўйича ижроия органининг ҳисоботини мунтазам эшитиш.

- Акциядорлар умумий йиғилишини чақириш ва кун тартибини тайёрлаш.

- Акциядорлар умумий йиғилиши учун сана, вақт ва жойни белгилаш ҳамда акциядорларга йиғилиш ҳақида хабар бериш.

- Жамият уставига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш масалаларини акциядорлар умумий йиғилишига киритиш.

- Ижроия органининг аъзоларини сайлаш (раисдан ташқари) ва уларнинг ваколатларини муддатидан илгари тугатиш, агар устав бундай ҳуқуқни кузатув кенгашига берган бўлса.

- Жамиятнинг йиллик бизнес-режасини маъқуллаш ва уни ҳар йили 1-декабрдан кечиктирмай тасдиқлаш.

- Ички аудит хизмати ходимларини тайинлаш ва унинг ҳисоботларини ҳар чоракда эшитиш.

- Жамиятнинг корпоратив маслаҳатчисини тайинлаш ва унинг фаолияти тартибини тасдиқлаш.

- Аудиторлик текширувини ўтказиш ва аудиторлик ташкилотини тайинлаш.

- Жамиятнинг тафтиш комиссияси аъзоларига тўланадиган ҳақ ва компенсацияларнинг миқдорларини тавсия этиш.

- Дивиденд миқдорини ва уни тўлаш тартибини белгилаш.

- Жамиятнинг филиалларини ташкил қилиш, шўба ва тобе хўжалик жамиятларини очиш.

- Йирик битимлар ва аффилиланган шахслар билан битимларни тузиш.

- Жамиятнинг корпоратив облигацияларини қайтариб сотиб олиш ва қимматли қоғозлар чиқариш тўғрисида қарор қабул қилиш.

Кузатув кенгашининг ваколат доирасига қонунчилик ва жамият уставига мувофиқ бошқа масалалар ҳам киритилиши мумкин. Бунда, кузатув кенгаши ваколатига киритилган масалаларни ижроия органига ўтказилишига йўл қўйилмайди.

Хорижий амалиётда кузатув кенгаши аъзолари турлари

Хорижий амалиётда кузатув кенгаши аъзолари қуйидаги турларга бўлинади:

- **Ижрочи директорлар:** Кундалик фаолиятни бошқарувчи директорлар.
- **Ноижрочи директорлар:** Стратегик йўналишларни белгилаш ва режалаштиришда иштирок этади, лекин кундалик бошқарувда иштирок этмайди.
- **Мустақил ноижрочи директорлар:** Компания билан боғлиқ бўлмаган ҳолда маслаҳат беради ва бунинг учун ҳақ олади.
- **Алоқадор ноижрочи директорлар:** Компанияга боғлиқ бўлган, масалан, собиқ директорлар ёки муҳим ҳамкорлар вакиллари.
- **Ташқи директорлар:** Корпоратив бошқарувда ноижрочи директор сифатида иштирок этувчи, компания билан манфаатдорликка эга бўлмаган шахслар.

Мазкур моддада кузатув кенгашининг вазифалари ва ваколатларининг кенг қамровли тартиби баён этилган бўлиб, улар жамиятнинг барқарор фаолиятини таъминлашда муҳим роль ўйнайди.

4. Ижроия органи ташкилий тузилиши ва фаолият механизми

Акциядорлик жамиятининг кундалик фаолиятига раҳбарлик қилиш ваколати жамият уставида белгиланган ижроия органи (директор ёки бошқарув) томонидан амалга оширилади. Агар жамият бошқарув органи томонидан бошқарилса, бошқарув раҳбари (бошқарув раиси) ваколатлари жамият уставида аниқ кўрсатиб ўтилади.

Акциядорлар умумий йиғилиши қарорига кўра, жамиятнинг ижроия органи ваколатлари шартнома асосида бошқа тижорат ташкилоти ёки ишончли бошқарувчига топширилиши мумкин. Агар жамият уставида бошқача қоида белгиланмаган бўлса, шартнома шартлари жамият кузатув кенгаши томонидан тасдиқланади.

Норматив-ҳуқуқий ўзгаришлар

2019 йилгача хўжалик жамиятларининг кузатув кенгаши ва ижроия органлари аъзоларини норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида тасдиқлаш ҳамда уларни давлат органлари раҳбарларига тенглаштириш амалиёти мавжуд эди. Ушбу амалиёт 2019 йилнинг 1 апрелидан бекор қилинди. Янги тартибга кўра, хўжалик жамияти ижро органи раҳбари ва унинг ўринбосарлари танлов асосида, юқори малакали мутахассислар орасидан тайинланиши, ҳамда акциядорлар умумий йиғилиши ёки кузатув кенгаши қарори билан тасдиқланиши белгиланди. Устав капиталида давлат улуши 50% ва ундан ортиқ бўлган хўжалик жамиятлари ижро органи раҳбари ва унинг ўринбосарлари номзодлари Ўзбекистон Республикаси Бош вазири ёки тегишли ўринбосарлар билан келишилади (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 26 апрелдаги "Давлат активларини бошқариш тизимини янада такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида"ги қарори).

Ижроия органи ваколатлари ва масъулияти

Акциядорлар умумий йиғилиши томонидан тайинланган ижроия органи таркибидаги шахслар ваколатлари муддатидан олдин тугатилган ҳолда, кузатув кенгаши уларнинг вазифаларини вақтинча бажарувчи шахсни тайинлаш ҳуқуқига эга. Жамият ижроия органининг ваколатларига жамиятнинг кундалик фаолиятини бошқариш билан боғлиқ барча масалалар киритилади, фақат акциядорлар умумий йиғилиши ёки кузатув кенгаши ваколат доирасидаги масалалар мустасно.

Жамият ижроия органи:

- Акциядорлар умумий йиғилиши ва кузатув кенгаши қарорларини ижро қилади.
- Жамият номидан ишончномасиз иш юритади, битимлар тузади ва буйруқлар беради.
- Жамият филиаллари ва ваколатхоналари раҳбарларини тайинлайди.
- Штатлар тасдиғини амалга оширади.

Ижро органининг таркиби ва ваколатларини муддатидан олдин тугатиш масаласи, агар у кузатув кенгашининг ваколат доирасига кирмаса, акциядорлар умумий йиғилиши қарорига асосан амалга оширилади. Директор ва бошқарув аъзолари ҳуқуқ ва мажбуриятлари амалдаги корпоратив қонунчилик ҳамда жамият уставига кўрсатилган шартлар асосида белгиланади.

Мажбуриятлар ва жавобгарлик

Жамият ижро органи раҳбари ва бошқарув аъзолари ўз ваколатларини амалга оширишда жамият манфаатларини кўзлаб иш тутиши ҳамда белгиланган тартибда жавобгар бўлиши лозим. Агар бир нечта шахс жамиятга зарар етказилишига сабаб бўлса, уларнинг жавобгарлиги солидар тарзда амалга оширилади.

Жамиятнинг кузатув кенгаши аъзолари, директори, бошқарув аъзолари ёки ишончли бошқарувчи жамиятга зарар етказиши билан боғлиқ ҳолатларда, жамият уставини кўпол равишда бузган тақдирда, кузатув кенгаши ёки акциядорлар умумий йиғилиши томонидан улар билан тузилган шартномалар муддатидан олдин бекор қилиниши мумкин.

Мурожаат қилиш ҳуқуқи

Акциядорлар умумий йиғилиши ёки жамият кузатув кенгаши жамият раҳбарияти, бошқарув аъзолари ёки ишончли бошқарувчининг ҳаракатларидан норози бўлган тақдирда, жамиятга етказилган зарарни қоплаш учун судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга.

Мазкур қоидалар акциядорлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда жамият бошқарувининг самарадорлигини оширишга қаратилгандир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Corporate governance: principles, policies and practices, Tricker B. / Oxford, 2015
2. -Zamonaviy korporativ boshqaruv: Darslik, Elmirzayev S./T.: "Iqtisod-moliya". 2019
3. Korporativ boshqaruv: Darslik, Elmirzayev S./ T.: "Zebo Print", 2021
4. -Korporativ boshqaruv: muammolar va zamonviy yechimlar. Suyunov D.X., Xoshimov E.A., Xusainov Sh.A./ Toshkent: Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi, 2021